

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

13. Лысенко В. Современный англо-русский морской технический словарь. Более 74 000 терминов / Виталий Лысенко. – К. : ООО “ИП Логос”, 2005. – 608 с.
14. Шарков В. А., Эдельберг А. Е. Немецко-русский словарь по судостроению и судоходству. Около 40 000 терминов / В. А. Шарков, А. Е. Эдельберг. – М. : РУССО, 1995. – 640 с.
15. Російсько-український словник термінів з суднобудування / [під ред. О. І. Кротова]. – Миколаїв : УДМТУ, 1999. – 203 с.
16. Словник морської термінології : (Рос.-укр. з англ. відповідниками). Близько 600 термінів та 15 000 словосполучень / [Л. М. Торшина, Н. В. Полупанова, Л. В. Павленко, А. М. Варинська, В. Г. Гнот, І. М. Карнаушинко, Н. М. Корнодудова, Л. О. Крюк] ; [наук. ред. Н. М. Неровня]. – К. : Вид. дім “КМ Academia”, 2000. – 282 с.

СЕМАНТИЧНІ ПАРАМЕТРИ СЛОВОТВІРНИХ ПАРАДИГМ В УКРАЇНСЬКІЙ І СЛОВАЦЬКІЙ МОВАХ

ВАЛЮХ З. О.

Київський національний лінгвістичний університет

Поглиблена увага вітчизняних і зарубіжних мовознавців до вивчення дериваційного потенціалу слів різної частиномовної належності за допомогою встановлення словотвірних парадигм, які виконують прогностичну функцію в словотворі, та визначення впливу мовних і позамовних чинників, що регулюють реалізацію твірними основами закладених системою дериваційних можливостей, зумовлена об'єктивною потребою створити типологію словотвору, в основі якої лежить функціональне навантаження твірних слів.

Словотвірна парадигма як комплексна одиниця плану змісту і засобів його вираження репрезентує особливу мікросистему дериватів одного ступеня творення, об'єднаних тотожністю твірної основи і протиставлених словотвірними формантами. Вихідне слово кожної конкретної словотвірної парадигми перебуває у відношеннях словотвірної похідності з іншими її членами. Це означає, що кожен дериват такої парадигми відрізняється від вихідного слова певним семантичним компонентом, який уводиться спеціальним засобом, найчастіше суфіксом.

Конкретна словотвірна парадигма у споріднених слов'янських мовах представлена єдністю двох елементів – постійного і змінного: постійними елементами словотвірної парадигми виступають щодо плану змісту семантика твірного слова, щодо плану вираження – твірна основа; змінними елементами є відповідно словотвірні значення і дериваційні афікси або засоби, що функціонально до них подібні [7, с. 20]. Між собою члени конкретної словотвірної парадигми перебувають у відношеннях кодеривації, тобто вони є семантично рівноправними величинами, незважаючи на те, що мають спільний елемент у значенні, який дає змогу точніше визначити структурно-семантичні особливості похідних, їхні постійні, визначені в парадигмі

словотвірні значення. Так, словотвірну парадигму українського дієслова *винаходити* формують іменник *винахід* із дериваційним значенням предметної дії (дія за значенням “*винаходити*”), результату дії (“те, що винайдене”); іменник *винахідник* – “людина, яка винаходить”; прикметник *винахідливий*, який має словотвірне значення “здатний винаходити”. Усі вони об’єднані значенням дії дієслова *винаходити*, за яким предмет або явище одержують свою назву, проте кожен із них по-своєму модифікує (перетворює) семантику дієслова, незалежно від іншого члена парадигми.

Словацька дослідниця К. Бузашшіова однією з перших у слов’янському мовознавстві поняття “словотвірна парадигма” (“девербативна словотвірна парадигма”) використала для класифікації й опису фрагмента словотвірної системи словацької мови, наголошуючи на тісних зв’язках словотвору з синтаксисом. Проте основним критерієм визначення словотвірної парадигми вона вважає семантичний, оскільки дериваційна спроможність дієслів словацької мови зумовлена, на її думку, передусім інтенцією дієслівної дії, яка найабстрактнішим способом відбиває їхню семантику: здатність вступати в певні синтаксичні зв’язки, організовувати речення визначеного типу тощо. Тому словотвірну парадигму К. Бузашшіова визначає, подібно до лексичної чи семантичної, як клас слів, від яких утворюються деривати з однаковим категорійним словотвірним значенням (“словотвірна відміна”) [10, с. 75]. Так, “словотвірна відміна” словацького дієслова *tkat’* містить деривати *tkáč* (виконавець дії), *tkáčstvo*, *tkanie* (дія), *tkanivo* (використовуваний матеріал), *tkanivo*, *tkanika*, *tkanina* (результат дії), *tkáčovňa* (місце дії), *tkací*, *tkaný* (носій ознак дії) тощо. Дослідниця виокремлює дев’ять парадигм дієслів різних структурних типів, семантичні характеристики компонентів яких встановлює за бінарними ознаками: лімітована/нелімітована в часі дія, інтенсифікована/неінтенсифікована дія, пасивне/активне знаряддя дії та ін.

Такий підхід уможливив вивчення тенденцій до регулярного чи нерегулярного оформлення в мові певних значень, зокрема “діяч”, “знаряддя”, “результат”, “місце дії”, “носій ознак дії”, здебільшого афіксальним способом словотворення, а також створив умови для відтворення їх іншими способами – сполучуваністю слів певної семантики, метафоризацією значень слів тощо. К. Бузашшіова виявила також закономірності необов’язкової необхідності вираження певних значень тільки словотвірним способом: для словотвірної, як і лексичної, систем більш характерною є тенденція до вираження певних значень, ніж їхня обов’язковість. І хоч дослідниця обмежилася введенням до парадигми лише субстантивних та ад’єктивних девербативів (залишилися поза її увагою дієслівні та прислівникові похідні, а за такого підходу словотвірна парадигма втрачає своє основне призначення – всеосяжно експлікувати дериваційні можливості класу твірних [3, с. 71]), монографія “Семантична структура словацьких девербативів”, у якій обґрунтовано її концепцію, стала вагомим внеском у розбудову теорії словотвірної парадигматики. О. А. Земська справедливо відзначила, що дослідження К. Бузашшіової переконливо вмотивувало право на існування поняття парадигми в словотворі, незважаючи на “примхливість” і “лексичність” словотвірних парадигм порівняно з морфологічними. Подібно до того,

як синтаксичні валентності слова є важливою його характеристикою і дають змогу виявити відому спорідненість між семантичними та сполучними властивостями слова, для повної характеристики мови необхідний опис і “дериваційних валентностей” слова [4, с. 74–75].

У структурі словотвірних парадигм слов’янських мов залежно від вихідної одиниці звичайно функціонує три види дериватів: транспозиційні (синтаксичні), модифікаційні та мутаційні [11, с. 112].

Є. Курилович, який розмежував явища синтаксичної і лексичної деривації, вважає, що синтаксичні деривати утворюються в системі транспозиційного словотвору внаслідок тих дериваційних актів, які змінюють одну категорію на іншу в межах того самого лексичного значення. Він, зокрема, зазначає: “Синтаксичний дериват – це форма з тим самим лексичним змістом, що й у вихідній формі, але з іншою синтаксичною функцією; вона містить синтаксичну морфему” [9, с. 61]. Такими дериватами є вторинні утворення, які виражають старими значеннями нові синтаксичні функції і демонструють нові порівняно з вихідним словом морфологічні властивості. До них належать віддієслівні іменники передусім із суфіксами *-н'н'-*, *-т'т'-* та відприкметникові іменники із суфіксами *-изн-*, *-ість*, *-інь*, *-от-* та ін., які В. Дорошевський назвав формантами, що виконують лише структурну функцію [12, с. 207]. Пор.: *Ждала в Суботів! Як я міг забути про свій Суботів? Як же не почув її ждання?* (П. Загребельний); *Коли б могла я тільки захотіти її забути, я б пішла з тобою, але ніяка сила в цілیم світі не дасть мені бажання забуття* (Леся Українка); *Недарма кажуть: “щирі українці”. Ця клята щирість погубляє нас* (Л. Костенко).

Транспозиційний перехід дієслова в іменник (*ждати* → *ждання*, *забути* → *забуття*; (словац.) *tkat'* → *tkanie*), зумовлений здатністю дієслова виконувати синтаксичну функцію підмета, К. Г. Городенська пояснює тим, що, потрапляючи в позицію підмета, дієслово набуває функціональних ознак іменника, що породжує водночас невідповідність категорійного значення дієслова зайнятій ним синтаксичній позиції. Категорійного значення іменників дієслова набувають, вступаючи в такі ж синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення до інших слів, як і іменники. Однак лексичне значення таких іменників, яке полягає в називанні дій, станів, процесів, не вмотивовує їхнього категорійного значення – граматичну предметність. Відзначена суперечність є наслідком вторинного утворення цих іменників на основі дієслів [1, с. 102–103].

Деад'єктивні синтаксичні деривати (*щирий* → *щирість*) мають те саме лексичне значення, що і їхні твірні прикметники. Як компоненти конкретної ад'єктивної словотвірної парадигми вони номінують спільний об'єкт – якість, властивість, об'єднані спільною поняттєвою основою, проте її лінгвалізація здійснюється засобами різних частин мови [2, с. 115]. Ці іменники є результатом синтаксичної деривації, оскільки в них спостерігаємо збіг із твірними прикметниками в тих лексичних значеннях, які реалізують вони як мотивувальні слова.

О. С. Кубрякова, визнаючи правомірність виокремлення двох типів словотвірної деривації, не погоджується з тезою Є. Куриловича

про те, що синтаксичний дериват – це форма з лексичним змістом, тотожним вихідній формі, лише з іншою синтаксичною функцією. Вона вважає, що в процесі синтаксичної деривації повторюється частина значень твірного слова, а в процесі лексичної деривації – з опертям на одне з його значень – створюється нове значення [8, с. 29].

Модифікаційне перетворення вихідного слова конкретної словотвірної парадигми відбувається внаслідок додавання до нього семантичного модифікатора, найчастіше суфікса, який лише доповнює, видозмінює його значення. Афікс-модифікатор додає до його семантики інформацію, що стосується певних об'єктивних ознак предмета чи інтенсивності ознак, увиразнюючи малі або великі розміри, актуалізуючи кількісний компонент у структурі змісту, який указує на невизначену кількість, що сприймається як єдине ціле. Це може бути інформація про сприйняття людиною предмета або ситуації з позитивною чи негативною оцінкою, часто інформація про об'єктивні розміри предметів поєднується з суб'єктивною оцінкою їх [6, с. 29]. У межах нетранспозиційного словотвору високою словотвірною активністю в утворенні похідних з модифікаційним значенням в українській мові відзначаються основи іменників та прикметників і незначною – основи дієслів: *жіноцтво, травичка, травиченька, вітрище, гарнесенький, поїстоньки* та ін., напр.: *Жіноцтво* носить різні вина (Л. Костенко); *І скрізь трава, травиченька, травичка! І сонце сипле квіти, як з бриля* (Л. Костенко); *Та коли б хоч вітрища* ламали кущі чи осіння осмута висла (Л. Костенко); *Ішов* кобзар. *Таке було гарнесеньке хлоп'ятко* (Л. Костенко); *А хто ж тебе, самотнього, обійде? А хто ж тобі поїстоньки* внесе? (Л. Костенко).

У складі конкретних словотвірних парадигм іменників зі значенням діяча та особи за соціальним станом чи званням, за етнічною та національною належністю послідовно функціонують модифікаційні деривати зі значенням особи жіночої статі, напр.: *Отаманка* стрижіїв не сказала на це нічого, ще нижче схилилася над напівроздягнутою вівцею, що нерухомо світила на неї своїм здивованим оком, райдужним, випуклим, як самоцвіт (О. Гончар); *Галичанка* заспівала... Знала: доти буде жити, доки ворогів навала не зуміє пісню вбити (Д. Павличко).

Модифікаційні функції словотворчих морфем в українських прикметників охоплюють випадки градації ознак щодо зменшення або збільшення їхнього вияв. Модифікація ознак прикметників поширюється також на випадки експресивно-суб'єктивної оцінки, напр.: *зеленастий, медвянистий, товстелезний, акуратненький, привітненький, ревнючий* та ін., пор.: *Тартак. Гамарня. Зеленаста* жабка у копаниці – і та моя (Л. Костенко); *Стоїть птаха, поглядає з соборної висоти на улюблену свою з жабенятами сагу, що віддалік поблискує при місяці плесом, озирає сріблясті шатра акацій, що окутали Зачіплянку густим медвянистим* духом (О. Гончар); *Кажуть, що отим товстелезним* дубам, що могутньо вп'ялися в землю і верхів'ями сягають хмар, сотні літ (М. Олійник); *До кабінету бочком обережненько* входить *акуратненький, привітненький, середнього зросту, середньої округлості і середніх передбачень* Порфирій Зимородок (М. Стельмах); *Вона в нього була така ревнюща, не раз* прибігала на ферму, тіпаючись від підозр (О. Гончар).

Активну участь у структуруванні конкретних словотвірних парадигм в українській і словацькій мовах беруть деривати, що належать до мутаційного типу. Вони становлять нові поняття порівняно з вихідними членами парадигматичного словотвірного ряду. Нової інформації значенню твірного слова надають мутаційні морфеми, яких значно більше, ніж модифікаційних. В іменниках вони вказують на осіб, місце, знаряддя або його частину та ін., у дієсловах – на нові дії. Їм властиво змінювати синтаксичні ознаки твірного – виконувати семантичну і синтаксичну функцію одночасно або лише семантичну функцію без зміни синтаксичних характеристик, пор.: *кобза* → *кобзар*, *жати* → *жнець*, *наглядати* → *наглядач*, *стригти* → *стрижій*; (словац.) *tkať* → *tkáč* (виконавець дії), *tkať* → *tkanivo* (використовуваний матеріал), *tkať* → *tkáčovňa* (місце дії), *tkať* → *tkanivo*, *tkanika*, *tkanina* (наслідок дії); *pliešť* → *pletienka*, *piecť* → *pečienka* (наслідок дії) та ін. Напр.: **Кобзарю**, *знаси*, *нелегка епоха оцей двадцятій невгамовний вік* (Л. Костенко); *Який чудовий перший день на волі, коли, черкнувши грані небуття, ти знову чуєш спів жєнця у полі* (Ю. Клен). Потрібно зазначити, що субстантивна семантика уможливорює утворення в українській мові дериватів із суфіксом **-ств-** із дещо особливим для відіменникових утворень лексико-словотвірним значенням “заняття особи, названої мотивувальним іменником”. Це значення виражають відсубстантивні іменники на взірець *ловецтво*, *пасічництво*, *садівництво*, *стрілецтво*, *токарство*, *шевство* та ін., напр.: *Він мав велику охоту до різних механічних праць, до токарства, до стельмаства, до пасічництва і садівництва* (І. Франко); *Коли б йому хтось колись запропонував змагатися з дівчиною в стрілецтві, він посміявся б і взяв би те за злий жарт* (І. Багрянний).

Семантичну специфіку цих дериватів Є. А. Карпіловська пояснює зміною характеру виконання суфіксом дериваційної функції, сутність якої полягає в тому, що омонімами до модифікаційних та мутаційних суфіксів виступають форманти, які усувають із твірної основи іменника значення предметності й надають дериватові загального значення ознаки за тим, на що вказує твірна одиниця [5, с. 130]. Вона переконана, що українській мові властивий так званий від’ємно-мутаційний підтип дериватів, який запропонувала виділяти для відіменникових іменників польської мови Я. Пузиніна [13]. Спостереження над мовним матеріалом дозволили Є. А. Карпіловській зробити висновок про те, що і в українській мові є підстави виділяти від’ємно-мутаційні суфікси, але лише для іменників, що мають у своїй структурі суфікс **-ств-/-цтв-**, який не вносить нового значення (як при мутації чи модифікації), а навпаки, віднімає семантичний елемент з основи, виконує узагальнювальну функцію, позбавляє основу значення предметності. Цей висновок дослідниця вмотивовує тим, що в семантиці дериватів відбувається втрата мутаційного (предметного) значення твірної основи – вказівки на певну особу – виконавця дії або носія ознаки, що призводить до формування двох нових значень узагальнено-абстрактного характеру: “заняття, ремесло, виконання дій, властивих певній особі” (часом з виразним метафоризованим забарвленням) та “властивість певної особи, її стан, спосіб поведінки, виконання певних, властивих їй дій” (також здебільшого з підсиленням експресивним компонентом) [5, с. 131].

Виокремлення дериватів від'ємно-мутаційного типу в українській мові, до якого належать похідні, мотивовані іменниками, що називають особу за професійною діяльністю, вважаємо цілком слушним, оскільки вони в процесі словотворення набувають узагальнено-абстрактного значення, яке експлікує суфікс *-ств-*, пор.: *шевець* → *шеводство* – “ремесло, заняття шевця”; *кобзар* → *кобзарство* – “заняття кобзаря”; *кухар* → *кухарство* – “готування їжі, робота кухаря або кухарки”; *бджільник* → *бджільництво* – “заняття бджоляра”; *писар* → *писарство* – “заняття писаря”; *маляр* → *малярство* – “заняття маляра”; *крамар* → *крамарство* “те саме, що торгівля” та ін.

Отже, словотвірна парадигма становить собою своєрідну матрицю, заповнення клітин якої втілює механізм словотворення. Вона є засобом виявлення специфіки реалізації в похідних одиницях слов'янських мов певної словотвірної семантики різних лексико-семантичних груп слів у межах тієї чи тієї частини мови, а також способів словотворення та словотворчих засобів, що експлікують словотвірні значення в синтаксичних дериватах, а також у дериватах модифікаційного, мутаційного та від'ємно-мутаційного типів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Городенська К. Г. Явища синтаксичної деривації // Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 152–212.
2. Грещук В. В. Семантичні зв'язки між іменниками на *-ість* і їх твірними словами в сучасній українській мові / В. В. Грещук // Словотвірна семантика східнослов'янських мов : [зб. ст.]. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 113–120.
3. Грещук В. Основоцентрична дериватологія: історія, стан, перспективи // Актуальні проблеми українського словотвору / [за ред. В. Грещука]. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – С. 68–78.
4. Земская Е. А. О парадигматических отношениях в словообразовании / Е. А. Земская // Русский язык : Вопросы его истории и современного состояния. Виноградовские чтения I-VIII. – М. : Наука, 1978. – С. 63–77.
5. Карпіловська Є. А. Суфіксальна підсистема сучасної української мови : будова та реалізація / Євгенія Анатоліївна Карпіловська. – К. : ІЗМН, 1999. – 297 с.
6. Клименко Н. Ф. Основи морфеміки сучасної української мови / Ніна Федорівна Клименко. – К. : ІЗМН, 1998. – 182 с.
7. Клобукова Л. П. Специфика парадигматических отношений в словообразовании (на материале словообразовательной парадигматики прилагательных) / Л. П. Клобукова // Вестник Московского университета. Серия 9 : “Филология”. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1981. – № 6. – С. 19–27.
8. Кубрякова Е. С. Части речи в ономаσιологическом освещении / Елена Самуиловна Кубрякова. – М. : Наука, 1978 б. – 115 с.
9. Курилович Е. Очерки по лингвистике / Ежи Курилович. – М. : Изд-во иностр. литературы, 1962. – 456 с.
10. Buzášsyová K. Sémantická štruktúra slovenských deverbatív / Klára Buzášsyová. – Bratislava : Veda, 1974. – 236 s.

11. Dokulil M. Tvoření slov v češtině. I. Teorie odvozování slov / Miloš Dokulil. – Praha : Nakl. Českosl. akad. věd. , 1962. – 264 s.
12. Doroszewski W. Kategorie słowotwórcze : Studia i szkice językoznawcze / Witold Doroszewski . – Warszawa : PWN, 1962. – 314 s.
13. Puzynina J. Transpozycja, mutacja, modyfikacja / J. Puzynina // Poradnik językowy. – 1978. – № 5. – S. 193–199.

ПРОЦЕСИ СЕМАНТИЧНОЇ АДАПТАЦІЇ КОМП'ЮТЕРНОЇ ЛЕКСИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ

ГОРОБЕЦЬ С. В.

Київський національний лінгвістичний університет

На сучасному етапі, коли англійська мова стає домінуючою мовою-донором, на перше місце серед запозичень з англійської мови в українську та російську мови вийшла семантична група, пов'язана з комп'ютерними технологіями. Усвідомлення лінгвістами Інтернет-простору як нової багатоаспектної галузі функціонування мови і пов'язане із цим залучення мови Мережі до особливого типу комунікативно-прагматичної діяльності, а також міжкультурний і міжнародний характер терміносистеми Інтернету, зумовлений новою парадигмою, визначає актуальність цієї роботи, метою якої є аналіз одного з аспектів розвитку комп'ютерної лексики в системі сучасної української та російської мов – її семантичної адаптації.

До особливостей семантичної адаптації іншомовних неологізмів на сучасному етапі мовного розвитку належать: а) прискорені темпи формування семантики нового запозичення; б) втягування чужомовного слова в загальні процеси, що відбуваються в лексичній системі мови-запозичувача. Як наслідок, у мові-реципієнті функціонують одиниці іншомовного походження різного ступеня асиміляції [4, с. 52]. При цьому важливим чинником для закріплення таких слів у системі мови-реципієнта є відсутність еквівалента. З входженням запозичуваного слова в синтагматичні і парадигматичні зв'язки з лексемами мови-реципієнта відбувається семантична переробка цього слова – поступове формування, уточнення, шліфування його лексичного значення, тобто пристосування цього іншомовного слова до семантичної структури мови-реципієнта. Активність протікання процесу варіювання змістового плану нових лексичних одиниць комп'ютерної субмови в українській і російській мовах характеризується спільними і відмінними рисами. На семантичній адаптації іншомовних неологізмів на межі тисячоліть позначається період мовної нестабільності, період активізації багатьох мовних процесів, зокрема семантичних, – нові слова активно долучаються до процесу метафоризації, семантичної деривації, детермінологізації, фразеологізації тощо.

Для початкового етапу функціонування іншомовного слова в мові-реципієнті характерна його однозначність (мономовність). Багатозначність розвивається згодом або шляхом семантичної деривації (полісемія поступово розвивається на